

PROJEKT PRAKTICKÉ SYNTAXE RUŠTINY

Rudolf Zimek

Dámy a pánové, vážené kolegyně, milí kolegové, u příležitosti 75. výročí založení Masarykovy univerzity nemohu začít svůj příspěvek bez retrospektivy a nepřipomenout aspoň stručně, čeho si osobně cením a vážím na brněnské slavistice jako širším rámci, do něhož patří rusistika. Nelze přece nevyzvednout takové skutečnosti, jako tu, že na brněnské filozofické fakultě působil Roman Jakobson, spoluzakladatel Pražského lingvistického kroužku, později hvězda světové lingvistiky, který zde měl své žáky a významně ovlivnil nejen rusistiku, ale i obecnou jazykovědu, poetiku a jiné obory. Dále tu skutečnost, že se zde habilitoval a učil zde pozdější akad. Bohuslav Havránek, který moudře vedl ve složitých dobách československou jazykovědu por. 1945. Nelze samozřejmě obejít mlčením ani akad. F. Trávníčka. Zde vystudoval a v díle prof. Václava Machka zdárně pokračoval doc. František Kopečný, DrSc., který také působil řadu let na Palackého univerzitě, stejně jako brněnští absolventi Jaromír Bělič, Václav Křístek, Karel Horálek, kteří po kratším působení v Olomouci se stali profesory Karlovy univerzity. Mladé olomoucké univerzitě v prvních letech vypomáhal přednáškami z rus. historické gramatiky prof. Bořivoj Novák. Všichni rusisté v Československu čerpali znalosti staroslověnštiny z učebnic prof. Josefa Kurze, (který byl jmenován profesorem slovanské jazykovědy právě v Brně a zároveň působil v Praze), později pak ze skript a učebnic dnešního prof. Radoslava Večerky. O praslovánštině jsme hledali poučení v pracích prof. Arnošta Lamprechta, o indoevropštině v dílech prof. Adolfa Erharta. Jak pro českou, tak pro ruskou syntax vykonal průkopnickou práci prof. Jarosláv Bauer (zejm. pro oblast souvětňnou, ale nejen tu). A trojice Bauer - Mrázek - Žaža se svou Příruční mluvnici ruštiny pro Čechy 2, Skladba, zůstává dosud pojmem a příkladem rusko-českého porovnávacího studia. I ruskou syntax pozitivně ovlivnil svými myšlenkami (zejm. o modalitě, emocionálnosti, hierarchizaci větné výstavby) brněnský bohemista-slavista prof. Miroslav Grepl. Velmi záslužným počinem byla řada čtyř brněnských syntaktických symposií, organizovaných obětavě zdejšími slavisty. Z těchto nezapomenutelných konferencí s mezinárodní účastí máme cenné a stále inspirující sborníky "Otázky slovanské syntaxe". Prof. Roman Mrázek se neomezoval na čistou rusistiku, ale eslevedomě se zabýval

komplexně syntaxí všech slovanských jazyků. Pod jeho vedením byla zde na katedře vybudována podrobná kartotéka rusistických studií a monografií autorů ze všech zemí. Brněnská katedra RJ je jediná v býv. ČSR, kde byli po r. 1945 čtyři profesori ruského jazyka (B. Novák, R. Mrázek, J. Jiráček, S. Žaža). Ti dohromady svými dílčími badatelskými zájmy pokryli široký rejstřík jazykovědných disciplín. (Stojí za povšimnutí, že badatelská aktivita prof. Žaži se dotýká nejméně tří oblastí: interpunkce, paradigmaticky slovesa, jiných morfologických otázek i mnoha syntaktických jevů). Věřím, že tato linie širokého záběru se uchová na zdejší katedře i nadále.

Na olomoucké aspiranty, které jsem školil, bych zde chtěl vyslovit vděk brněnským kolegům rusistům a slavistům za to, že nám vždy ochotně vycházeli vstříc při zkouškách z tzv. aspirantského minima a při organizaci kandidátských obhajob, rovněž i za jejich pomoc při habilitacích i profesurách. Celkově mohu konstatovat, že brněnští kolegové byli vždy vstřícní a ochotní spolupracovat s jinými rusistickými katedrami, olomouckou, nyní i s ostravskou (kterou zde dnes zastupují), samozřejmě i s pražskou, kde je dnes profesorem Přemysl Adamec, ostatně také on je brněnským absolventem. Lze bez nadsázky říci, že brněnští rusisté a slavisté vnesli mnohem větší podíl do celostátního a celonárodního rámce tohoto oboru, než se očekávalo od kdysi regionální univerzity, a zařadili se mezi vědce a pedagogy mezinárodně známé a uznávané.

Aspoň tolik, ve zkratce, která nutně nepostihla profil tohoto univerzitního pracoviště v úplnosti (ponechal jsem vědomě stranou např. oblast dialektologie, reprezentovanou např. osobností prof. Adolfa Kellnera), jsem považoval za potřebné uvést z pohledu zpětného zrcátka, zvláště jako příslušník té starší generace, jenž měl příležitost poznat absolutně většinu osobností, o kterých se zde mluví, v osobním styku. A znalost tradice máme povinnost předávat mladší generaci.

Pořadatelé této konference se však ze skromnosti nechtějí příliš ohlížet zpět, chtějí se se svými hosty zahledět spíše dopředu - ujasnit si perspektivy oboru, aktuální úkoly nové doby a cesty jejich řešení. V mém vystoupení k tomuto pohledu zbývá už jen málo času. Proto se omezím pouze na tezevitě nastínění mých představ o dalším směřování porovnávacího studia ruštiny v České republice v současnosti, ve značně jiných podmínkách, než jaké byly po r. 1945. Tyto změny byly způsobeny nejen změnami vnitřními, politicko-ekonomickými, ale i vývojovými změnami světové lingvistiky.

Pokusím se v 7 bodech načrtnout své metodologické pojetí česko-ruské konfrontace se zaměřením didaktickým, vycházejícím však z jistých pozic teoretických.

1. Je mimo diskusi, že jak vědeckou, tak praktickou didaktickou práci v oboru ruského jazyka mimo území Ruska je nutno i nadále dělat metodou

porovnávací, nikoli jen rozbořem samotné ruštiny anebo jen přímou metodou v praktické výuce, bez přihlížení k mateřskému jazyku. Takové nekonfrontační vnitrojazykové studium rus. jazyka bude nadále doménou rusistů v Ruské federaci. Z funkčně orientovaných prací ruských kolegů (jako např. Zolotova, Arut'unova, Širjajev, Bělošapkova, Miloslavskij, Bondarko, Kostomarov, Děnisov aj.) jistě budeme nadále s užitkem hojně čerpat. My však, pro něž je ruština cizím jazykem, musíme vždy především uplatňovat aspekt porovnávací, jak se to už ostatně u nás děje od 30.let (v pracích prof. L. V. Kopeckého) a hlavně pak po r. 1945 zásluhou prof. A. V. Isačenka. Chtěl bych zdůraznit, že metodu porovnávací (tehdy svou analytickou komparaci) vytýčil už zakladatel Pražské školy, anglista prof. Vilém Mathesius a tento přístup musí zůstat jednou z předností této naší světové uznávané lingvistické školy.

2. Za uplynulé více než 40-leté období bylo v tomto směru v našem státě napsáno velké množství důležitých studií i celkových přehledových prací, komplexních gramatik, učebnic, monografií atd., porovnávacích systémů rus. jazyka a jeho subsystémů a jejich jednotky s českými.

V duchu tehdejšího dominujícího trendu se však postupovalo většinou od formy (ruské výrazové stránky) k její funkci (významu, obsahu) a srovnávalo se s češtinou, zjišťováno shody a neshody jak co do tvaru, tak co do funkce (významu). Tedy porovnávání se (až na malé výjimky) provádělo ve směru od ruštiny k češtině (resp. slovenštině). K výjimkám, kdy se za východisko bral obsah, vyjádřený metajazykově mateřským jazykem a k němu se přiřazovaly odpovídající výrazy ruské, patří např. některé studie Adamcovy a Žažovy o vyjadřování modálních významů. V tomto duchu byl nesen i Žažův referát o vyjadřování významů kvantitativních na rusistické konferenci v Ostravě 12. října t.r.

3. Domnívám se, že v dnešní době, kdy se v celém světě přesunulo těžiště lingvistického výzkumu od jazykového systému (langue) k řeči (parole), ke komunikačnímu aspektu fungování jazykových prostředků v různých situacích, kdy vystoupil do popředí pragmatický úhel pohledu, je načase stavět i porovnávání důsledněji na vztahu obsah - výraz, a tedy postupovat od obsahu, naznačeného větami mateřského jazyka, k jazykovým prostředkům v druhém, cizím jazyce. Samozřejmě neopustíme úplně postup opačný, od ruštiny k češtině, zejm. tam, kde to povaha jevu vyžaduje a kde je to tedy přirozené a účelné, např. budeme-li sledovat lexikální neologismy v ruštině. Avšak v převládající oblasti výzkumu, v syntaxi, resp. v morfosyntaxi a tvorbě promluv, bude záhodno vycházet z řečové myšlenkových struktur, jak jsem je nastínil v monografii Sémantická výstavba věty. Tyto sémantické struktury se materializují v našich hlavách, resp. hlavách českých studentů, učících se cizímu jazyku na bázi pojmového aparátu a pojmenování pojmů a vztahů

v mateřštině. Při učení se cizímu jazyku pak hledáme funkčně ekvivalentní jazykové jednotky příslušného cizího jazyka. Pro usnadnění zvládnutí tohoto úkolu pak můžeme jako učitelé dát svým žákům už určitý soupis (od jednoduchého k podrobnějšímu) odpovídajících vyjadřovacích prostředků v cizím jazyce, a to nejprve modely základní, nejnepřítivější, pak i sekundární, synonymické, přičemž menší rozdíly mezi těmito synonymními či paralelními ekvivalentními větami je třeba komentovat z hlediska stylistického nebo někdy i informativního.

4. Vyjdeme-li z Mathesiovy teze, že jazyk je prostředkem uspokojování sdělovacích potřeb, bude účelné při uspořádání látky námi zamýšlené praktické učebnice ruské skladby pro Čechy řídit se principem antropocentrickým, tj. vycházet od sdělovacích intencí člověka - mluvčího a spolubesedníka. Rečové myšlenkové struktury by tedy měly být seřazeny asi v tomto pořadí: a) identita člověka (podle jména, povolání, věku), b) vlastnosti člověka - fyzické a psychické, c) vztahy člověka k ostatním lidem (v rodině i mimo rodinu), d) lokalizace osoby a věci, e) časové zařazení dějů a stavů, f) pracovní činnosti člověka, g) pocity člověka a stav jeho okolí, h) smyslové vnímání, ch) mluvení a usuzování, i) pohyb v prostoru, j) manipulace člověka s nástroji, přístroji. Kromě výpovědních typů oznamovacích by se hned uváděly i příslušné formy tázací, rozkazovací, přací, kladné i záporné.

5. U jednotlivých syntakticko-sémantičkových modelů by se uváděl i výčet nejfrekventovanějších lexémů, dosazovaných do rolí predikátů i argumentů. Tím se dokazuje těsné sepětí gramatiky s lexikem. Při dnešní úrovni našich studentů, kdy lze očekávat stále menší aktivní zásobu, je toto propojení zvláště naléhavé. Podobně budou u jednotlivých větných modelů komentovány morfologické jevy syntakticky relevantní, např. užití jmenných tvarů proti plným, nominativu proti instrumentálu, genitivu záporového apod. Inventář větných modelů a přehled morfologické paradigmatické v tabulkách by byl v příloze učebnice.

6. Vedle základních struktur propoziční nominace bude třeba uvádět i prostředky vyjadřování subjektivního postoje, hodnocení a emocí. Kromě vět jednoduchých budou uváděny i základní typy souvětí, hlavně s výčtem spojek vyjadřujících různé logicko-syntaktické vztahy, např. odporovací, rozlučovací, příčinné, podmínkové, účelové atd.

7. Nakonec nelze opomenout ani sdělné prvky, jež nejsou vyjadřovány volnými syntaktickými konfiguracemi, nýbrž ustálenými spojeními, různými klišé, tedy prvky řečové etikety a též typizované repliky. Z toho všeho vyplývá, že půjde o syntax nejen řeči monologické, ale i dialogické, resp. polylogické.

Projektovaná učebnice není určena začátečnickům; předpokládá se předcházející stručný kurs rus. fonetiky a grafiky, a morfologie i lexikologie.

Realizace tohoto projektu praktické sémanticky orientované učebnice syntaxe pro české studenty, která se začíná experimentálně zpracovávat na katedře rus. jaz. a literatury FF Ostravské univerzity, nebude ovšem snadným úkolem. Podobný projekt (zcela nezávisle na tomto) byl schválen jako grantový úkol na FF UPJŠ v Prešově, pochopitelně jako ideografická gramatika ruštiny pro Slováky. V obou případech bude možné opřít se v ruské části o myšlenky Ideografičeskoi grammatiki Miloslavského a jiné tzv. praktické ruské gramatiky vydané v Moskvě v 80. letech, a samozřejmě o četné dílčí porovnávací studie domácích autorů. Mnohé partie však bude nutno zpracovat nově. Tu by byla velmi vítána spolupráce kolegů z jiných kateder.

Podaří-li se tento záměr aspoň z části, domnívám se, že by vznikla příručka vhodná pro bakalářské studium, s jistým prohloubením pak i pro magisterské, a s určitým zjednodušením naopak zase případně i pro středoškoláky.